

PROF. GELCU MAKSUTOVIÇ - BAKI YMERI (BUKURESHT) DIASPORA SHQIPTARE NË RUMANI

Një kombësi, sado e vogël qoftë, duhet respektuar, sepse është e shenjtë e drejta për të jetuar...

NIKOLAE BÊLÇESKU

Në muzeumet e historisë rumune gjenden shumë objekte, monedha e zbukurime ilire që dëshmojnë për shkëmbime të dendura ndërmjet ilirëve dhe geto-dakëve. Njihet fakti që pas vitit 106 perandori romak Trajtan, pushtuesi i Dakisë, solli minatorë nga fiset ilire të pirustëve për të punuar në shfrytëzimin e arit në malet Apusen. Edhe dakët, edhe ilirët e kanë njohur krishterimin e shekujve të parë, madje atë me prejardhje apostolike (apostulli Andrei ka predikuar në Daki, ndërsa Pavli në Iliri), gjë që qëndron në themel të formimit të popujve rumun e shqiptar.

Mesjeta njohu një ecuri të re të kontakteve ndërmjet stërgjyshërve tanë rumunë e shqiptarë, sidomos pas hyrjes së tyre nën ndikimin e Perandorisë Bizantine e më pas të asaj osmane.

Pas thyerjes së rezistencës së heroit kombëtar shqiptar, Gjergj Kastrioti-Skënderbeu, në gjysmën e dytë të shek.XV dhe pas pushtimit të Shqipërisë nga Perandoria Osmane ndodhi një shkëputje e madhe e popullit shqiptar përmes emigrimit të disa personaliteteve ushtarake, politike, kulturore, madje edhe të disa fshatarëve përtej Adriatikut, drejt Jugut të Italisë, të cilët themeluan bashkësitë e arbëreshëve të njohura për vitalitetin dhe vazhdimësinë e tyre deri në ditët tona. Nën shtypjen e rëndë të administratës osmane e ndoshta edhe nga fuqizimi i procesit të islamizimit të një pjese të popullsisë shqiptare, ndodhi edhe një eksod drejt vendeve të krishtera të Evropës Juglindore dhe Lindore. Kështu u bë e mundur që në vitin 1595 vojvoda i trevës rumune, Mihaj Trimi, lejoi që një grup prej rreth 15 000 shqiptarësh të vendosej në Vllahi, në veri të Danubit, çka na bën ta quajmë këtë dëshmi dokumentare si fllësë të ngjizjes së Bashkësisë Shqiptare të Rumanisë¹.

Qysh atëherë kemi shumë dokumente të shkruara për vendosjen e shqiptarëve në të dy trevat rumune, në Moldovë e në Vllahi, si edhe për daljen në pah të disa personaliteteve shqiptare të dorës së parë, që do të luanin një rol të rëndësishëm edhe në jetën kulturore e politike të trevave rumune. Mjafton të përmendim sundimtarin moldovas Vasile Lupu, i quajtur Shqiptari (1634-1653), ose sundimtarët e Moldovës dhe të trevës rumune, që i përkasin familjes së shquar të Gjikaive, nga e cila do të dilte edhe princesha rumune me prejardhje shqiptare, shkrimtarja Elena Gjika (Dora d'Istria)². Duke pasur parasysh guximin, ndershmërinë, vetëmohimin dhe çiltërsinë e shqiptarëve, nga radhët e tyre do të rekrutohen njerëz të besuar për ruajtjen e sundimtarëve të trevave rumune, të cilët, duke filluar nga shek.XVIII do të bëhen një institucion i vërtetë, i njohur nën emrin e "Gardës arnauete". Rojat e sundimtarëve rumunë, të formuar nga shqiptarët, përbëjnë në një farë mënyre embrionin e fuqisë së brend-

shme të ardhshme, madje të ushtrisë kombëtare rumune. Këta arnautë kishin një rol të ngjashëm me atë të ushtarëve zviceranë në gardat e Vatikanit.

Përpara se të futemi në temën e mirëfilltë, saktësojmë se bashkësia jonë është formuar nga bashkëkombas të ardhur nga të gjitha viset e banuara nga shqiptarë, por sidomos nga Shqipëria Jugore, Republika e Maqedonisë së sotme dhe krahina e Kosovës në jug të Serbisë. Zakonisht, deri në vitin 1878, në veri të Danubit rrinin shqiptarët e krishterë, ndërsa paskëtaj dhe pas shtypjes së Lidhjes së Prizrenit (1878-1881), aty do të vendosen edhe shumë shqiptarë myslimanë të ardhur nga Maqedonia dhe Kosova. Hollësi mbi personalitetet e tyre do të japim në një histori të shqiptarëve të Rumanisë që jemi duke e përgatitur.

Shek. XIX që quhet i lëvizjeve të Rilindjes Kombëtare të popujve të Ballkanit, kur Bukureshti do të bëhej një qendër e vërtetë e organizimit të tyre, do të vlenë edhe për afirmimin e luftës së çlirimit kombëtar të popullit shqiptar³. E quajmë të nevojshme të përmendim se ndër premotorët e Lëvizjes së Rilindjes Kombëtare Shqiptare bën pjesë edhe atdhetari Naum Panajot Veqilharxhi, i cili, së bashku me iluministin bullgar Ivan Seliminski, do të hartonte një thirrje për luftë të çlirimit kombëtar të popujve të Ballkanit. Përmendim sidomos përpilimin nga Veqilharxhi të abetares së parë të gjuhës shqipe, të botuar në Rumani më 1844 (datë që do të përkujtohet në 150-vjetorin e daljes së saj me një simpozium ndërkombëtar më 1994 në Bukuresht nga Bashkimi Kulturor i Shqiptarëve të Rumanisë). Kjo abetare u përhap gjerësisht në Shqipërinë Jugore dhe u vu në themel të krijimit të shkollave kombëtare shqipe. Sigurisht që për gjysmën e dytë të shek. XIX nuk mund të lëmë pa përmendur rolin e rëndësishëm të shkrimtares Elena Gjika në popullarizimin e çështjes kombëtare shqiptare, si në opinionin publik evropian, ashtu edhe në atë botëror, përmes shkrimeve dhe artikujve të ndryshëm, librave të veta si dhe nëpër revistat me karakter ndërkombëtar⁴. Për shqiptarët e Rumanisë rëndësi të madhe pati edhe punimi "Shqiptarët në Rumani" ("Gli albanesi in Romania") botuar në Firence më 1873. Shqiptarët e vendosur në Rumani, e cila konsiderohet si atdheu i tyre i dytë, nuk i harruan viset e tyre të lindjes, e veçanërisht detyrat ndaj tyre, duke kontribuar si materialisht, ashtu edhe moralisht, në mbështetje të përpjekjeve të shqiptarëve "të shtëpisë", për të mbajtur gjallë vazhdimësinë e zakoneve e të traditave shqiptare e sidomos të gjuhës e të kombësisë. Këtu përmendim shënimet e mësuesit Dhimitër Canco në "Kodikun e Boboshticës" mbi ndihmat materiale (napolona ar), të marra nga shqiptarët e Bukureshtit në mesin e shek. XIX, ndër të cilët vend ballësor zë mjeku Joan Mihailidhi i spitalit Kolcea⁵.

Pas mbarimit të luftës ruse-rumune-turke të viteve 1877-1878, e në veçanti pas Kongresit të Berlinit (1878), kur u krijua një gjendje gjeopolitike e re në Ballkan, kur i vetmi popull që nuk fitoi as autonominë e territoreve të veta ishte ai shqiptar, sigurisht në mënyrë logjike këtij i duhej ta bënte të njohur praninë e tij si të vetvetishme, por edhe të kërkonte një shtet kombëtar të pavarur. Falë përpjekjeve të udhëheqjes së Lidhjes së Prizrenit (1878-1881), çështja shqiptare u zhvendos nga rrafshi ballkanik në atë evropian dhe Lëvizja e Rilindjes Kombëtare Shqiptare, pavarësisht në ç'trajtë u përshfaq, kulturore ose politike, merr përmasa të mëdha. Në kuadrin e saj Bashkësia Shqiptare e Rumanisë do të luante një rol veçanërisht të rëndësishëm sidomos pas vitit 1880, kur në Bukuresht do të krijoheshin disa shoqëri kulturore shqiptare, që do të shtypnin dhe përhapnin një sërë punimesh letrare, historike, tekste shkollore dhe

botime të tjera të përhapura, jo vetëm në territoret kompakte të banuara nga shqiptarët, por edhe në tërë diasporën, duke nisur nga Turqia dhe Egjipti, deri në Siberi, e madje deri në Amerikën e Veriut. Sivjet, nën kujdesin e Bashkimit Kulturor të Shqiptarëve të Rumanisë, në prill 1993 do të organizohet në Bukuresht përkujtimi i 150-vjetorit të lindjes dhe 80-vjetori i vdekjes së atdhetarit Nikolla N. Naço, i cili, duke qenë në udhëheqje të Shoqërisë Kulturore "Drita" për afro 20 vjet, përbën një simbol të shqiptar-it atdhetar, të përkushtuar ndaj atdheut të origjinës, si dhe ndaj atdheut që adoptoi, duke luajtur rol të rëndësishëm në popullarizimin e çështjes së pafat shqiptare, por edhe të konsolidimit të saj në luftën për fitoren e pavarësisë shtetërore të Shqipërisë. Në një kumesë të kufizuar në kohë, nuk mund të ravijëzojmë gjithë ndihmesat e shqiptarëve të Rumanisë për zgjidhjen e aspiratave të mëdha kombëtare të popullit shqiptar, prandaj do të kufizohemi vetëm në disa shembuj. Është i njohur kontributi i shqiptarëve të Rumanisë në Shpalljen e aktit të madh të Pavarësisë së Shtetit Shqiptar, më 28 Nëntor 1912, ku veçojmë disa nga bashkëkombasit tanë: në Bukuresht shkrimtari Asdreni dhe Pandeli Vangjeli, në Kostancë doktor Ibrahim Temo, në Ploesht Rexhep Selim Novosela. Vend të veçantë kanë zënë diskutimet për Shqipërinë në vitet 1919-1920 në Konferencën e Paqes në Paris, ku, në mbështetje të delegacionit zyrtar shqiptar, erdhën edhe një sërë dokumentesh (thirrje dhe kujtime), të përpiluara nga personalitete, si: Viktor Eftimiu, Dhimitër Berati, Nik Pema, të nënshkruara nga qindra shqiptarë të Rumanisë.

Në periudhën ndërmjet dy luftërave jeta e bashkësisë shqiptare të Rumanisë gjeti pasqyrim në një sërë botimesh të kësaj shoqërie, ku zinin vend manifestimet më të rëndësishme kulturore, në të cilat sollën ndihmesë thelbësore edhe studentët e ardhur në universitetet rumune. (Midis viteve 1887-1938, sipas hulumtimeve tona, na del se ekzistonin mbi 30 gazeta dhe revista shqiptare, shumica në dy gjuhë, shqip dhe rumanisht, por edhe me faqe në gjuhën frënge)⁶. Ky fakt na zbulon në të njëjtën kohë devocionin ndaj atdheut-mëmë dhe ndaj gjendjes së shqiptarëve të mbetur jashtë kufijve kombëtarë në Kosovë, në Maqedoninë jugosllave, ose në Greqinë Veriore. Këtu, ndoshta, duhet të zëmë në gojë rolin e përmendur nga gazeta "Shqipëria e Re" në vitet 1919-1935 si dhe atë me titull "Kosova", nën drejtimin e Gj. Bubanit.

Duke qenë të ndjeshëm ndaj çdo gjëje që ndodhte në Shqipëri nga banorët dhe territoret e banuara nga shqiptarët, bashkëkombasit tanë të Rumanisë sanksiononin me gatishmëri çdo akt të padrejtë ose lëshimesh, siç do të ishte rasti i dhënies në pronësi të Shën-Naumit nga A. Zogu Serbisë, veprimet e shkombëtarizimit të Kosovës dhe të Maqedonisë nga oligarkia nacionalshoviniste serbe, si dhe depërtimet e fashizmit italian në Shqipëri që do të arrinin kulmin me agresionin e 7 prillit 1939. Duhet përmendur qëndrimi antifashist i shqiptarëve të Rumanisë në vitet e Luftës së Dytë Botërore, por edhe ai antikomunist pas lufte. Agresioni i Italisë fashiste ndaj Shqipërisë u dënua dhe, me sa dimë, kanë ekzistuar të paktën dy grupe veprimi direkt për kundërshtimin e agresionit përmes mbledhjes së fondeve dhe përpilimit të disa listave me vullnetarë shqiptarë të Rumanisë, që do të shkonin në Shqipëri kundër agresorëve të huaj. Përmendim grupin e Bukureshtit, të kryesuar nga arkitekti Spiro Nikolla, Gaqo Vruho dhe studenti Nikolla Xhamo, si dhe grupin e Ploeshtit, të udhëhequr nga tregtari Rexhep Selim Novosela, i ndihmuar nga punëtorët Kurtish Banushi dhe Subi Kadriu, këta të fundit nga Maqedonia jugosllave, në periferi të Kërçovës.

Për fat të keq, organizimi në shoqëri të veçanta të shqiptarëve të Rumanisë u

çthemelua në vitin 1953 në mënyrë abuzive nga autoritetet komuniste, të mbështetura drejtpërdrejt edhe nga ato të Tiranës, të cilat nuk tregonin asnjë interes ndaj ekzistencës dhe fatit të diasporës shqiptare. Në arkivat qendrore të shtetit në Bukuresht po zhvillohet një përzgjedhje dhe klasifikim dokumentesh, shumë nga të cilat nuk janë bërë ende të njohura, me synim hartimin e një fondi të pakicave kombëtare të Rumanisë, ku shpresojmë të gjejmë shumë të dhëna të pabotuara për shqiptarët. Ne po hulumtojmë mbi aksionet e rezistencës antikomuniste të shqiptarëve të Rumanisë. Tani për tani po citojmë vetëm dy emra: atë të Ziso Tërpos, që ka vdekur tani vonë e që përballoi burgjet komuniste, si edhe atë të shkrimtarit të madh rumun me prejardhje shqiptare, akademikut Viktor Eftimiu, që mbajti qëndrim të prerë antifashist në vitet e Luftës së Dytë Botërore, për çka u përdoq, por nuk u pajtua as me diktaturën e re që u vendos dhe shkroi vargje të shquara:

*Sërisht komunistëve të pudrosur me pluhur alabastri
që skalisnin në gur taketuke dhe madona
dhe natën, nën dritën e përhumbur
"shëronin" orë të gjata dhe monotone
Duke lexuar Engelsin, Marksën dhe Leninin,
Duke ëndërruar perandori të begata dhe të paana
Unë u thosha: "Shokë, po ju them të vërtetën,
Ne do të jemi edhe nesër së bashku...
Jepjani dregit botën tuaj të re:
Që ta bëjmë këtë të paktën një çikë më të mirë!"*⁷.

Pas rënies së klanit të Çausheskut në Rumani me Revolucionin e Dhjetorit 1989 dhe të totalitarizmit komunist enverist në Shqipëri më 1990-1991, nevojitej një hulumtim i çliruar nga çdo dogmë *sine ira et studio* e situatave të reja në gjysmën e fundit të shekullit, i realiteteve të sotme për ritrajtimin e disa të dhënave dhe fakteve, si dhe për rishkrimin e disa faqeve të rëndësishme bashkëkohore, për të nxjerrë në pah vazhdimësinë e marrëdhënieve rumune-shqiptare, të marrëdhënieve të shqiptarëve të Rumanisë me tërë diasporën shqiptare, por sidomos botimin e disa studimeve dhe punimeve të specialitetit, duke filluar, ndoshta, me botimin e historisë së Bashkësisë Shqiptare të Rumanisë nga Shtëpia Botuese "Kriterion", gjë që u bë në fund të vitit 1992 dhe me rastin e 80-Vjetorit të Shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë⁸.

Përfitoj nga rasti që më jepet, për të nënvizuar faktin se bashkësia e etnisë sonë nga pikëpamja numerike nuk është më ajo e dikurshme, duke mbaitur parasysh se ajo nuk është freskuar me elemente të reja të ardhura nga territore shqiptare prej gjysmë shekulli, si edhe nga asimilimi me dëshirë i atyre me fe ortodokse në masën e madhe të popullit mazhoritar rumun. Megjithatë, sot pasardhësit e emigrantëve të vjetër mund të organizohen për të përtërirë traditat e pasura, zakonet, sidomos në rrafshin e afirmimit kulturor, të trashëgimisë së shoqërive të vjetra kulturore shqiptare që kanë vepruar në truallin mikpritës të Rumanisë në vitet 1880-1953. Në kushtet e demokracisë, të lirisë njerëzore dhe të të drejtave të pakicave kombëtare të parashikuara nga Kushtetuta e re e Rumanisë dhe të aderimit në marrëveshjet më kuptimplote ndërkombëtare, Bashkimi Kulturor i Shqiptarëve të Rumanisë është bërë një vazhdues i këtyre traditave. Sigurisht, në koniunkturën politike ndërkombëtare të sotme, duke pasur parasysh zhvillimet në ish-Jugosllavi nuk mund të rrimë shpërfillës ndaj ecurisë së ardhme të gjendjes politike në Ballkan, ku përfshihet Shqipëria, e sidomos zonat e ndjeshme të Maqedonisë e të Kosovës, ku shqiptarët jetojnë në masa kompakte dhe

ku ndihen ende pasiguri të shumta.

Përmendim faktin që në kuadrin e Qendrës Evropiane të Studimeve Etnike pranë Akademisë Rumune ka filluar të bëhet vlerësimi i disa studimeve, ndër të cilat shënojmë edhe ato që lidhen me diasporën shqiptare dhe problemin e pakicave kombëtare të Ballkanit, fakt që na bën të kemi jo vetëm besim, por edhe të jemi optimistë.

1 *Directia Generala a Arhivelor Statului*, Poporul Român si lupta de elberare a popoarelor din Balcani, documentul nr.25, Raportul agentului Giovanni de Marini Poi. catre consilierul imperial Pezzen Bucuresti. 1986, p.159-160.

2 A.Iordache, *Principii Ghica, o familie domnitoare din istoria României*, Editura Albatros, 1991.

3 G.Maksutovic, *Romania and the Struggle for National and Political Emancipation of the Oppressed Nations in Central-South-Eastern Europe*, në: "Revue Roumaine d'Etudes Internationales", janvier-avril, 1991. Editura Academie Romane, Bucuresti, p.41-61.

4 *Vezi Operele Damnei Dora d'Istria*, traducere de Grigore G.Peretz, vol.II, Bucuresti, 1876.

5 G.Maksutovic, *Capitolul Albania*, në: "Afirmarea Statelor Nationale Independente Unitare din Centrul si Sud-Estul Europei (1821-1923). Editura Academiei Române, Bucuresti, 1979, p.129-145.

6 G.Maksutovic, *Kontribute të reja për njohjen e shtypit shqiptar në Rumani*. Contributions nouvelles à la connaissance de la presse albanaise en Roumanie, në: "Gjurmime albanologjike", Prishtinë, 1972, f.33-64.

7 V.Eftimiu, *Versuri in: Curierul National*, Magazin, nr.81, Bucuresti, 8-14 martie, 1993, p.10.

8 G.Maksutovic, *Istoria Comunitatii Albaneze din România*. Editura Kriterion, Bucuresti, 1992.

